

Psychologie en Sociologie

Ella Wijsman

Zesde druk

Noordhoff Uitgevers

Psychologie & Sociologie

Basisboek

Ella Wijsman

Zesde druk

Noordhoff Uitgevers Groningen/Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries, Groningen
Omslagillustratie: Pery Burge/Getty Images
Cartoons binnenwerk: Willem Brauckmann

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan:
Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB
Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever,
ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n)
te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op
teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te
nemen met de uitgever.

*Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie
die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie
en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen
gegevens houden zij zich aanbevolen.*

0 1 2 3 4 5 / 16 15 14 13

© 2013 Noordhoff Uitgevers bv Groningen/Houten, The Netherlands.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag
niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd
gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elek-
tronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van
reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel
16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen
aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl).
Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en
andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot
Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060,
2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

*All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval
system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photo-
copying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.*

ISBN (ebook) 978-90-01-84308-3
ISBN 978-90-01-81683-4
NUR 770

Woord vooraf bij de zesde druk

Voor je ligt de zesde druk van *Psychologie & Sociologie*. Het is heerlijk te werken aan een boek dat zo veel succes heeft! Het toegankelijke taalgebruik en de heldere definities hebben daar zeker aan bijgedragen. Aan het deel over de psychologie is recent verworven kennis toegevoegd, zoals over de werking van onze hersenen en ons geheugen. In het deel over de sociale psychologie is er aandacht voor de nieuwe sociale media, zoals Facebook, LinkedIn en Twitter, en hun invloed op de communicatie. Het sociologiedeel is geheel herschreven en bevat veel nieuw materiaal. Het populisme, de sociale geschiedenis van de twintigste eeuw en de cultuurtheorie van Hofstede worden uitvoerig besproken. Wij leven in een tijdperk met snelle en grote sociale veranderingen. De beschrijving daarvan leidt tot het ontstaan van inzicht in 'hoe het zo is gekomen'.

Ieder hoofdstuk heeft een nieuwe start gekregen, met beginvragen en navigatiewoorden. Een aantal casussen, intermezzo's en tussenvragen is vernieuwd. Aan het eind van het boek staan de antwoorden op de tussenvragen. Een aantal tussenvragen in het sociologiedeel is goed te gebruiken als discussievragen.

Bij de vorige druk is voor het eerst een website aan het boek toegevoegd:

www.psychologiesociologie.noordhoff.nl

De website bevat allerlei ondersteunend materiaal bij het bestuderen van het boek, zoals de definities van belangrijke begrippen en toetsvragen per hoofdstuk. Ook zijn de antwoorden te vinden op de eindvragen bij ieder hoofdstuk en de antwoorden op de integratievragen bij ieder deel. Een belangrijk onderdeel van de website zijn de links naar interessante sites met testjes of experimenten. Daarnaast vind je op de website achtergrondinformatie over personen, recente wetenschappelijke inzichten en actuele ontwikkelingen. De website is vernieuwd.

Ik ben Jan Merks dankbaar voor zijn goede suggesties en lesmateriaal. Jan Eberg en Kees Hellingman bedank ik voor hun goede commentaar. Nienke Reijerink bedank ik voor het mooie interview over de sociale media. Trijnnnet Oomkens heeft mij als editor uitstekend begeleid. Dank je wel!

Wouter Molendijk is vanaf de eerste opzet betrokken geweest bij dit boek en met name bij een aantal keuzes die ik maakte voor de toegankelijkheid en de stijl. Nu was hij in de gelegenheid om ook inhoudelijk mee te werken. Hij heeft een fantastische prestatie geleverd door het sociologiedeel geheel te herschrijven. Het begon met het bewerken van CBS-statistieken en het eindigde in een collegiale samenwerking! Ik ben blij met zijn inventiviteit, grote denkracht en inzet, en zijn positieve, opgewekte persoonlijkheid. Dat

maakte het werken aan deze nieuwe druk voor mij een stuk aangenamer. Ik dank hem hartelijk!

Ik hoop dat je dit boek met plezier leest!

Ella Wijsman, zomer 2012
ella@aanlegsteiger.com

Inhoud

Deel 1

Psychologie 13

1 Gedrag en invloeden op gedrag 15

- 1.1 Gedrag van mensen 16
  - 1.2 Definitie van gedrag 17
  - 1.3 Invloeden op gedrag 19
- Samenvatting 27
Eindvragen 28

2 Persoonlijkheid 31

- 2.1 Het begrip persoonlijkheid 32
  - 2.2 Persoonlijkheidstheorieën 33
  - 2.3 Socialisatie en persoonlijkheidsontwikkeling 48
- Samenvatting 52
Eindvragen 53

3 Leerprocessen 55

- 3.1 Leren en de verschillende vormen van leren 56
  - 3.2 Intelligentie 57
  - 3.3 Emotionele intelligentie 61
  - 3.4 Leertheorieën 62
  - 3.5 Leren en het geheugen 70
  - 3.6 Leerstijlen 75
  - 3.7 Leren leren 79
- Samenvatting 86
Eindvragen 87

4 Motivatie 91

- 4.1 De relatie tussen motivatie en gedrag 92
  - 4.2 Motivatie en emotie 93
  - 4.3 Motivatietheorieën 96
  - 4.4 Prestatiemotivatie 105
- Samenvatting 109
Eindvragen 110

5 Attitude 113

- 5.1 Het begrip attitude [114](#)
- 5.2 Cognitieve dissonantie [117](#)
- 5.3 De relatie tussen attitude en gedrag [120](#)
- 5.4 Attitudeverandering [121](#)
  - [Samenvatting 126](#)
  - [Eindvragen 127](#)

6 Perceptie 129

- 6.1 Het begrip perceptie [130](#)
- 6.2 Selectie [131](#)
- 6.3 Organisatie [136](#)
- 6.4 Interpretatie [141](#)
- 6.5 Interpersoonlijke perceptie [141](#)
  - [Samenvatting 145](#)
  - [Eindvragen 146](#)
  - [Integratievragen deel 1 147](#)

Deel 2

Sociale psychologie 149

7 Communicatie 151

- 7.1 Communicatie en vormen van communicatie [152](#)
- 7.2 Cultuurverschillen en communicatie [157](#)
- 7.3 Het communicatieproces [158](#)
- 7.4 Circulariteit, interactiepatroon en interpunctie [164](#)
- 7.5 Misverstanden en storingen [166](#)
- 7.6 Inhoud, betrekking en de vier aspecten van de boodschap [168](#)
- 7.7 Effectieve communicatie [169](#)
  - [Samenvatting 172](#)
  - [Eindvragen 173](#)

8 Interpersoonlijke attractie 175

- 8.1 Attractie: sympathie of liefde? [176](#)
- 8.2 Voorwaarden voor interpersoonlijke attractie [178](#)

- 8.3 (Huwelijks)partnerkeuze [182](#)
- 8.4 Aandachtspunten voor een goede relatie [184](#)
- 8.5 Gewenste en ongewenste relaties [187](#)
[Samenvatting 190](#)
[Eindvragen 191](#)

9 Groepsprocessen [195](#)

- 9.1 Groepen en groeperingen [196](#)
- 9.2 De functie van groepen; referentiegroepen [199](#)
- 9.3 De ontwikkeling van de groep [201](#)
- 9.4 Communicatie binnen de groep [203](#)
- 9.5 Structuur, positie en status [205](#)
- 9.6 Rollen en rolconflicten [207](#)
- 9.7 Groepscultuur, groepsnormen [210](#)
- 9.8 Cohesie [211](#)
- 9.9 Communicatie tussen groepen [213](#)
[Samenvatting 215](#)
[Eindvragen 216](#)

10 Leiderschap en leidinggeven [219](#)

- 10.1 Hoe ontstaat leiderschap? [220](#)
- 10.2 Enkele leiderschapstheorieën [222](#)
- 10.3 De nieuwe leiderschapsbenadering [227](#)
[Samenvatting 231](#)
[Eindvragen 232](#)

11 Sociale beïnvloeding [235](#)

- 11.1 Beïnvloeding in het dagelijks leven [236](#)
- 11.2 Sociale afhankelijkheid [236](#)
- 11.3 Conformereren [239](#)
- 11.4 Macht [242](#)
- 11.5 Verschijningsvormen en machtsgebruik [243](#)
- 11.6 Machtsmiddelen [244](#)
- 11.7 Gehoorzaamheid [245](#)
- 11.8 Macht in de samenleving [248](#)
[Samenvatting 249](#)
[Eindvragen 250](#)
[Integratievragen deel 2 251](#)

Deel 3

Sociologie 255

12 Sociologische visies op de maatschappij 257

- 12.1 Sociologisch perspectief 258
- 12.2 Drie grondleggers van de sociologie 258
- 12.3 Sociale relatie 260
- 12.4 Sociale structuur 261
- 12.5 Sociologische stromingen 263
- 12.6 Het organisatieschema als voorbeeld van sociale structuur 270
  - Samenvatting 272
  - Eindvragen 273

13 Cultuur 275

- 13.1 Cultuur 276
- 13.2 Cultuurelementen 278
- 13.3 Ontstaan en overdracht van cultuur 279
- 13.4 Enkele verschillen tussen de Nederlandse cultuur en andere culturen 280
- 13.5 De vijf cultuur dimensies van Hofstede 281
- 13.6 Subculturen 285
- 13.7 Afwijkend gedrag 286
- 13.8 Theoretische visies op afwijkend gedrag 291
- 13.9 Organisatiecultuur 293
  - Samenvatting 295
  - Eindvragen 296

14 Sociale ongelijkheid 301

- 14.1 Sociale ongelijkheid 302
- 14.2 Verschillende visies op sociale ongelijkheid 303
- 14.3 Sociale mobiliteit 304
- 14.4 Sociale stratificatie 305
- 14.5 Stratificatie op grond van beroepsprestige 310
- 14.6 Ongelijkheid tussen generaties 312
- 14.7 Ongelijkheid tussen de seksen 315
- 14.8 Ongelijkheid tussen allochtonen en autochtonen 320
- 14.9 Verschillen in seksuele geaardheid (homoseksualiteit) 324
  - Samenvatting 326
  - Eindvragen 327

15 Sociale verandering 331

- 15.1 Sociale verandering, introductie 332
- 15.2 Veranderingen in de sociale structuur 336
- 15.3 Veranderingen in de cultuur 341
- 15.4 Ontwikkelingen in de huidige samenleving 347
- 15.5 Sociale bewegingen 354
  - Samenvatting 360
  - Eindvragen 361
  - Integratievragen deel 3 363

Antwoorden tussenvragen 366

Literatuur 381

Illustratieverantwoording 391

Over de auteur 392

Register 393

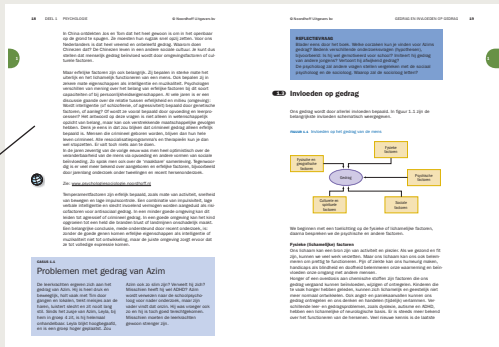
Studeer actief!

Hoofdstukopening met vragen. Weet je het antwoord?

Navigatiemoederen begeleiden je route en geven je een samenvatting.

Veel voorbeelden uit de praktijk, reflectievragen en duidelijke schema's.

Definities, intermezzo's en tussenvragen. Tip: antwoorden op de tussenvragen vind je achterin het boek.

Aan het eind van ieder hoofdstuk: bondig geformuleerde samenvattingen en aantrekkelijke eindvragen. Tip: antwoorden op de eindvragen vind je op de website.

www.psychologiesociologie.noordhoff.nl

Toets jezelf!

Antwoorden op alle eindvragen uit het boek.

Home | Catalogus | Contact

Noordhoff Uitgevers

Psychologie en Sociologie - 6e druk 2013

Introductie

Introductie

- Introductie
- Online boek
  - Toetsen**
  - Extra's
  - Antwoorden eindvragen**
  - Kernbegrippen
- Docenten

Welkom op de website bij Psychologie & sociologie.

Voor studenten

- online boek:
  - toetsen
  - extra's (extra vragen, achtergrondinformatie, casussen, links) - log in met je Campus Creditcard
  - antwoorden eindvragen
  - kernbegrippen

Voor docenten

- extra casussen per hoofdstuk
- integrale casussen
- teasers

Toegang met je Campus Credit Card

Met de bij het boek krijg je toegang tot de Online Studietoets exclusief de toetsen. Maak een account aan (klik rechtsboven) en voer de toegangscode in.

Haal je tentamens met online toetsen

Met de toetsen op deze website bereid je je voor op je tentamens. Een toegangscode koop je in de [Noordhoff Campus webshop](#).

Webshop

Zoek in de webshop

Actueel

- AIWT wil 'plan B' van kabinet
- Digital Domain: How Slot Machines Raise Our Hopes, Even When We're Losing
- 'De sigaret wegleggen is een leerproces'
- Revolucie in de collegezaal
- Gaps Seen in Therapy for Suicidal Teenagers

Film kijken?
En nog veel meer ...

Reizen?

Arita Baaijens trekt graag met kamelen door de woestijn. Ze heeft al verschillende reizen door de Sahara gemaakt, soms alleen en soms vergezeld door een vriend. Ze is al aardig handig geworden in het onderhandelen over kamelen. Wat motiveert haar voor deze tochten? Jos en Tom zijn al maanden op wereldreis. Ze hebben tien jaar heel hard gewerkt en veel geld gespaard. Op een goed moment hebben ze hun baan opgezegd en hun huis verkocht. Ze zwerven op dit moment door Vietnam. Via hun eigen website houden zij hun familie en vrienden op de hoogte. Ze hebben het erg naar hun zin, hoewel ze al twee keer flink ziek zijn geweest. Ze genieten elke dag. Werken, hoezo?

Jurgen en Illa blijven het liefst thuis. Ze werken allebei parttime in de gezondheidszorg en zien daardoor kans vrije tijd en het opvoeden van de kinderen goed te combineren. Ze zijn heel tevreden met hun leven. Af en toe een dagje weg met de kinderen vinden ze prima. Als ze langer dan een week van huis zijn, hebben ze heimwee. Ze missen het huis en hun dieren. Waarom zou je ver weg moeten gaan? Hun ouders zijn hun hele leven lang nog nooit op reis geweest. Pa gaat bijna elke dag wel even op zijn fiets naar zijn eigen 'landje' om te zien hoe het erbij staat. Dan heeft hij vakantie. Af en toe picknicken ze daar gezellig met zijn tweeën.

Wat motiveert mensen om op reis te gaan? Al eeuwenlang zijn er mensen geweest die op zoek gingen naar vreemde oorden of spannende avonturen. Was het noodzaak dat ze weg-trokken, omdat hun bestaan niet meer gegarandeerd was? Waren ze op zoek naar de rand van de aarde? Wilden ze hun nieuw gebouwde boten uittesten? Of waren ze gewoon nieuwsgierig? Moet je een avontuurlijke persoonlijkheid hebben om te reizen?

En wat motiveert mensen om niet op reis te gaan? Volgens Maarten 't Hart is vakantie levensgevaarlijk. 'Bij ongelukken, bergongevallen, campingoverstromingen zijn ook dit jaar weer tientallen Nederlanders in den vreemde omgekomen. Je zou toch denken dat zo langzamerhand iedereen wel de les heeft geleerd dat je nooit op vakantie moet gaan.' En toch gaat 82% van de Nederlanders in 2003 met vakantie, terwijl in 1952 slechts 20% op reis ging. In 2006 gaan drie miljoen mensen niet op vakantie, maar volgens het CBS nemen maar liefst meer dan twaalf miljoen mensen deel aan vakanties. Een groeiende behoefte?

DEEL 1

Psychologie

- 1 Gedrag en invloeden op gedrag 15**
- 2 Persoonlijkheid 31**
- 3 Leerprocessen 55**
- 4 Motivatie 91**
- 5 Attitude 113**
- 6 Perceptie 129**

1

Gedrag en invloeden op gedrag

1

- 1.1 Gedrag van mensen
- 1.2 Definitie van gedrag
- 1.3 Invloeden op gedrag

- Wat verstaan we onder gedrag?
- Welke invloeden op gedrag zijn te onderscheiden?

Fysieke factoren 19

Persoonlijkheid 21

Psychische factoren 21

Identificatiemodel 22

Imitatiemodel 22

Sociale factoren 22

Zelfbeeld 22

Culturele en spirituele factoren 23

Fysische en geografische factoren 24

1.1 Gedrag van mensen

Psychologen houden zich bezig met het gedrag van mensen, individueel of in kleine groepen. Hoe kun je verklaren dat wij ons op een bepaalde manier gedragen? Waarom is iemand agressief of depressief, of avontuurlijk? Om bepaald gedrag te verklaren, zul je het eerst moeten onderzoeken en zo objectief mogelijk moeten beschrijven. Bijna altijd is er meer dan één verklaring mogelijk voor bepaald gedrag; vaak is een situatie ingewikkelder dan hij in eerste instantie lijkt. Daarom worden psychologen getraind in zorgvuldig luisteren en vragen stellen.

De psychologie als wetenschap heeft voor het beschrijven van gedrag veel nieuwe begrippen geïntroduceerd. Sommige daarvan ken je ongetwijfeld, bijvoorbeeld intelligentie, emotie en persoonlijkheid. Andere daarentegen kunnen nieuw voor je zijn, bijvoorbeeld cognitieve dissonantie, attitude of conformeren. Dit boek geeft een inleiding in de psychologie waarbij de belangrijkste begrippen zorgvuldig worden uitgelegd. Daardoor zul je er op twee terreinen op vooruitgaan. Ten eerste zul je diepgaander kunnen begrijpen en verwoorden wat sommige mensen in je omgeving zo bijzonder maakt. Ten tweede zul je artikelen over psychologische onderwerpen beter begrijpen omdat je de precieze betekenis van de terminologie hebt geleerd. Psychologie heeft invloed op veel terreinen, bijvoorbeeld het beschrijven van afwijkend gedrag, het gezonder maken van mensen door psychotherapie, het ontwerpen van de wegwijzers op Schiphol of de marketing en reclamecampagne van een nieuw mobieltje. Soms komt psychologische kennis overeen met je gezonde verstand, maar dat is lang niet altijd het geval.

TUSSENVRAAG 1.1

Vergelijk je eigen ideeën eens met de onderzoeksresultaten van psychologen. Wat is waar?

- a Zeer intelligente mensen zijn onhandig.
- b Gemiddeld zijn vrouwen iets intelligenter dan mannen.
- c Mensen met een grote prestatiedrang nemen grotere risico's.

Het antwoord vind je achterin het boek. Op de site staan meer vragen om te testen of je eigen inzichten kloppen met de psychologische inzichten.

Zie: www.psychologiesociologie.noordhoff.nl

Psychologie is de wetenschap die zich bezighoudt met het gedrag van de mens als individu.

Sociaal psychologen bestuderen ook gedrag, maar dan vooral in de *relatie* tussen het individu en zijn sociale omgeving. Op welke manier wordt iemand beïnvloed door de groep? Durft iemand haar eigen mening vol te houden ook al is deze in strijd met die van de groep? Hoe is de wisselwerking tussen de groep en de leider?

De **sociale psychologie** bestudeert de wisselwerking tussen het individu en zijn sociale omgeving.

Sociologen zijn ook gedragswetenschappers, net als psychologen. Zij houden zich bezig met het gedrag van mensen in grotere groepen. Waarin verschillen sociologie en sociale psychologie?

Sociologen gaat het niet om het gedrag van één groep jongeren die tijdelijk met elkaar optrekken. Sociologen richten zich wel op de activiteiten van vaste straatgroepen (*streetgangs*) en hun positie binnen de buurt en de stad. Wat voor gedrag vertonen die groepen? Hoe verhouden ze zich tot andere groepen? Hoe gaan ze om met conflicten binnen de groep en met andere groepen?

De **sociologie** bestudeert de manier waarop mensen samenleven binnen bepaalde gemeenschappen of samenlevingsverbanden.

Samengevat kun je zeggen dat psychologen zich richten op het gedrag van de individuele mens en dat sociologen zich richten op het gedrag van groepen mensen en de beïnvloeding van mensen door de maatschappij waarin ze leven. Ze kijken dus met verschillende ‘brillen’ naar de werkelijkheid.

1.2 Definitie van gedrag

Veel handelingen doen we opzettelijk en bewust. We hebben bijvoorbeeld honger en gaan daarom naar de ijskast om wat lekkers te pakken. Of we staan op en zetten een mooie cd op. We kunnen van alles doen, maar ook van alles laten. We doen bijvoorbeeld net alsof we iets niet horen. Of we blijven als verlamd aan de kant staan kijken als iemand in het water gevallen is. Deze gedragingen kunnen anderen waarnemen.

Er zijn ook veel handelingen die we onbewust uitvoeren, zoals met de voet op de grond tikken of langs de neus wrijven. Niet alle gedrag is direct zichtbaar of waarneembaar, dit geldt zowel voor anderen als voor onszelf. Je kunt dan spreken over innerlijk gedrag, bijvoorbeeld dromen, nadenken of je angstig of boos voelen. Onbewuste handelingen zijn bijvoorbeeld reflexen (automatische lichamelijke reacties die niet bewust gestuurd worden), maar ook spontaan gedrag als plotseling boos tegen iemand uitvallen of in huilen uitbarsten. Uit fouten of versprekingen kunnen we soms opmaken dat allerlei gedachten en emoties nog onbewust doorwerken. Denk bijvoorbeeld aan de situatie waarin je een klasgenoot per ongeluk aanspreekt met de naam van je geliefde (een zogenoemde freudiaanse vergissing).

Gedrag bestaat uit waarneembare handelingen en uit vormen van innerlijke activiteit die kunnen leiden tot waarneembare handelingen.

In China ontdekten Jos en Tom dat het heel gewoon is om in het openbaar op de grond te spugen. Ze moesten hun rugzak snel opzij zetten. Voor ons Nederlanders is dat heel vreemd en onbeleefd gedrag. Waarom doen Chinezen dat? De Chinezen leven in een andere sociale cultuur. Je kunt dus stellen dat menselijk gedrag beïnvloed wordt door omgevingsfactoren of culturele factoren.

Maar erfelijke factoren zijn ook belangrijk. Zij bepalen in sterke mate het uiterlijk en het lichamelijk functioneren van een mens. Ook bepalen zij in zekere mate eigenschappen als intelligentie en muzikaliteit. Psychologen verschillen van mening over het belang van erfelijke factoren bij dit soort capaciteiten of bij persoonlijkheidseigenschappen. Al vele jaren is er een discussie gaande over de relatie tussen erfelijkheid en milieu (omgeving): Wordt intelligentie (of schizofrenie, of agressiviteit) bepaald door genetische factoren, of aanleg? Of wordt ze vooral bepaald door opvoeding en leerprocessen? Het antwoord op deze vragen is niet alleen in wetenschappelijk opzicht van belang, maar kan ook verstrekkende maatschappelijke gevolgen hebben. Denk je eens in dat zou blijken dat crimineel gedrag alleen erfelijk bepaald is. Mensen die crimineel geboren worden, blijven dan hun hele leven crimineel. Alle resocialisatieprogramma's en therapieën kun je dan wel stopzetten. Er valt toch niets aan te doen.

In de jaren zeventig van de vorige eeuw was men heel optimistisch over de veranderbaarheid van de mens via opvoeding en andere vormen van sociale beïnvloeding. Zo sprak men ook over de 'maakbare' samenleving. Tegenwoordig is er veel meer bekend over aangeboren en erfelijke factoren, bijvoorbeeld door jarenlang onderzoek onder tweelingen en recent hersenonderzoek.

Zie: www.psychologiesociologie.noordhoff.nl

Temperamentfactoren zijn erfelijk bepaald, zoals mate van activiteit, snelheid van bewegen en lage impulscontrole. Een combinatie van impulsiviteit, lage verbale intelligentie en slecht invoelend vermogen worden aangeduid als risicofactoren voor antisociaal gedrag. In een minder goede omgeving kan dit leiden tot agressief of crimineel gedrag. In een goede omgeving kan het kind opgroeien tot een held die branden blust of landmijnen onschadelijk maakt. Een belangrijke conclusie, mede ondersteund door recent onderzoek, is: zonder de goede genen komen erfelijke eigenschappen als intelligentie of muzikaliteit niet tot ontwikkeling, maar de juiste omgeving zorgt ervoor dat ze tot volledige expressie komen.

CASUS 1.1

Problemen met gedrag van Azim

De leerkrachten ergeren zich aan het gedrag van Azim. Hij is heel druk en beweeglijk, holt vaak met Tim door gangen en lokalen, trekt meisjes aan de haren, luistert slecht en zit nooit lang stil. Sinds het zusje van Azim, Leyla, bij hem in groep 4 zit, is hij helemaal onhandelbaar. Leyla blijkt hoogbegaafd, en is een groep hoger geplaatst. Zou

Azim ook zo slim zijn? Verveelt hij zich? Misschien heeft hij wel ADHD? Azim wordt verwezen naar de schoolpsycholoog voor nader onderzoek, maar zijn vader vindt dat onzin. Hij was vroeger ook zo en hij is toch goed terechtgekomen. Misschien moeten de leerkrachten gewoon strenger zijn.

REFLECTIEVRAAG

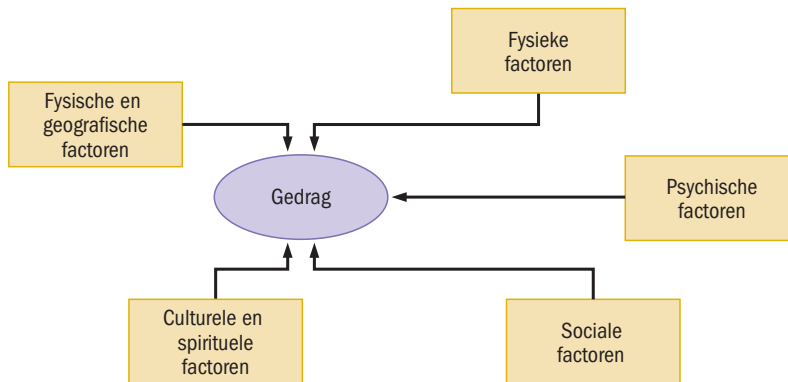
Blader eens door het boek. Welke oorzaken kun je vinden voor Azims gedrag? Bedenk verschillende onderzoeksvragen (hypothesen), bijvoorbeeld: Is hij wel gemotiveerd voor school? Imiteert hij gedrag van andere jongens? Vertoont hij afwijkend gedrag?

De psycholoog zal andere vragen stellen vergeleken met de sociaal psycholoog en de socioloog. Waarop zal de socioloog letten?

1.3 Invloeden op gedrag

Ons gedrag wordt door allerlei invloeden bepaald. In figuur 1.1 zijn de belangrijkste invloeden schematisch weergegeven.

FIGUUR 1.1 Invloeden op het gedrag van de mens

We beginnen met een toelichting op de fysieke of lichamelijke factoren, daarna bespreken we de psychische en andere factoren.

Fysieke (lichamelijke) factoren

Ons lichaam kan een bron zijn van activiteit en plezier. Als we gezond en fit zijn, kunnen we veel werk verzetten. Maar ons lichaam kan ons ook belemmeren om prettig te functioneren. Pijn of ziekte kan ons humeurig maken, handicaps als blindheid en doofheid belemmeren onze waarneming en beïnvloeden onze omgang met andere mensen.

Honger of een overdosis aan chemische stoffen zijn factoren die ons gedrag vergaand kunnen beïnvloeden, wijzigen of ontregelen. Kinderen die te vaak honger hebben geleden, kunnen zich lichamelijk en geestelijk niet meer normaal ontwikkelen. Ook angst- en paniekaanvallen kunnen ons gedrag ontregelen en ons denken en handelen (tijdelijk) verlammen. Verschillende leer- en gedragsproblemen, zoals dyslexie, autisme en ADHD, hebben een lichamelijke of neurologische basis. Er is steeds meer bekend over het functioneren van de hersenen. Veel nieuwe kennis is de laatste

jaren beschikbaar gekomen. Vroeger dacht men bijvoorbeeld dat hersencellen die afstierven niet meer aangemaakt werden. Dat blijkt niet helemaal te kloppen. De hersenen hebben een grote plasticiteit. Als er beschadigingen zijn aan de ene hersenhelft, komt het regelmatig voor dat de andere hersenhelft de taken overneemt.

Kinderen van financieel minder draagkrachtige ouders blijven achter in hun ontwikkeling. Op alle prikkels reageren ze veel langzamer dan andere kinderen van hun leeftijd.

Muziek luisteren werkt vaak gunstig op het herstel van zieke mensen. Zo hebben onderzoekers uit Helsinki ontdekt dat muziek helend kan werken bij een hersenbloeding of herseninfarct (CVA). Na drie maanden luisteren bleek bij de experimentele groep het taalgeheugen met 60% verbeterd te zijn. Bij de controlegroep die niets te horen kreeg, was dit 29%.

Ons uiterlijk is van invloed op onze zelfbeleving en op ons gedrag. Als je vindt dat je er lelijk uitziet, ga je je vaak verlegen of onzeker gedragen. Als je denkt dat je te dik bent, voel je je daarom misschien niet op je gemak. Als je tevreden bent over je uiterlijk, kan dat doorwerken in je manier van lopen, maar ook in je omgang met andere mensen.

Hoewel lichamelijke processen en factoren belangrijk zijn, is het voor ons gedrag minstens even belangrijk hoe wij ons lichaam belevan, hoe wij onze lichamelijke processen interpreteren. Denk bijvoorbeeld aan het plotseling sneller gaan kloppen van je hart. Wat gebeurt er dan eigenlijk? Hoe interpreteer jij de situatie? Heb je koorts? Ben je verliefd? Ben je boos? Of ben je angstig? Als je denkt dat je koorts hebt, zul je je anders gaan gedragen dan wanneer je denkt dat je verliefd bent!

Psychische factoren

Hiervoor zagen we dat lichamelijke factoren onze stemming, ons psychisch functioneren kunnen beïnvloeden. Psychische factoren kunnen ook de lichamelijke toestand beïnvloeden. Er is dus sprake van een wisselwerking tussen lichamelijke en psychische factoren.

INTERMEZZO 1.1

Schizofrenie

Schizofrenie wordt veroorzaakt door afwijkingen in het brein. Allereerst is er in het schizofrene brein een kleinere hoeveelheid grijze stof aanwezig, vergeleken met het normale brein. De grijze stof bevat zenuwcellen die informatie verwerken. Als er te weinig grijze stof is, ontstaat cognitieve verstoring. Ook werken de hersengebieden niet goed samen. Normaal gaat er een seintje naar het waarnemingsgebied in de hersenen als het taalproductiegebied actief wordt. Het seintje geeft aan dat je de taal zelf aan het produceren bent. Bij schizofrene mensen ontbreekt dit signaal. Ze denken daarom dat er stemmen van buiten komen, en dit zijn over het algemeen negatieve stemmen. Iemand wordt bijvoorbeeld steeds uitgescholden als mislukkeling en hij moet hele akelige opdrachten doen.

Schizofrenie is voor een deel erfelijk bepaald. Wanneer de ene helft van een eeneiïge tweeling schizofreen is, heeft de andere helft zelfs 50% kans om het te krijgen. Maar toch spelen daarnaast omgevingsfactoren een belangrijke rol. Een belangrijke omgevingsfactor die de psychische ziekte kan uitlokken is stress. Schizofrenie begint meestal als iemand tussen de 15 en 30 jaar oud is. Dit is voor veel mensen een relatief emotionele periode, waarin zij op zichzelf gaan wonen, keuzes moeten maken in verband met studie en carrière en mogelijke liefdespartners ontmoeten. Drugsgebruik is een andere risicofactor. Vooral het gebruik van cannabis schijnt schizofrenie te kunnen stimuleren.

Bron: *Psychologie, mei 2008*

De zelfbeleving, die hiervoor beschreven werd, zou je een psychische factor kunnen noemen. Verder kun je denken aan de invloed van persoonlijkheidskenmerken. Iemand die zeer dominant of overheersend is, speelt graag de baas over andere mensen. Iemand die niet zo dominant is, werkt liever samen met mensen door goed te overleggen en heeft minder behoefte alles zelf te regelen. Introverte, gesloten mensen gaan vaak anders met hun vrije tijd om dan extraverte mensen. Een extravert persoon praat graag met mensen, gaat naar feestjes en verjaarspartijen. Een introvert persoon is liever alleen, kan urenlang met zijn hobby's bezig zijn zonder mensen te zien.

Soms hangt je psychisch functioneren af van de levensfase waarin je verkeert. Je kunt van nature vrij opgewekt zijn, maar tijdelijk humeuriger door hormonale en sociale veranderingen, bijvoorbeeld op middelbare leeftijd of in de puberteit.

Bij psychische factoren kun je ook denken aan bepaalde (psychische) capaciteiten, zoals intelligentie of muzikaliteit. De mate van intelligentie beïnvloedt sterk de mogelijkheid om goed op allerlei situaties te reageren en in de maatschappij een zeker 'succes' te bereiken. Muzikaliteit biedt weer andere mogelijkheden: je kunt dan communiceren in een andere, boeiende taal en verrast worden door de schoonheid van stemmen en instrumenten.

Zelfbeleving

Persoonlijkheidskenmerken

Levensfase

Zelfbeeld

Aan ons zelfbeeld, onze zelfbeleving, is een bepaalde zelfwaardering gekoppeld. Als je tevreden bent over jezelf, heb je een positief zelfbeeld. Omgekeerd kun je een laag of negatief beeld over jezelf hebben. Zo'n negatief zelfbeeld kan leiden tot onzekerheid, sociaal angstig gedrag, maar ook tot het maken van (onnodige) fouten en vergissingen. Als je jezelf positief waardeert, geeft dat zelfvertrouwen.

Soms duurt het jaren om een positief zelfbeeld op te bouwen. Wanneer je ouders je jarenlang ingepeperd hebben dat je het allemaal fout doet, kun je jaren later nog steeds het gevoel hebben dat je faalt, dat je tekortschiet. Toch is het de moeite waard om aan een positief zelfbeeld te werken. Je leert veel meer ontspannen en prettiger met mensen en situaties om te gaan.

Sociale factoren

Dagelijks wordt je gedrag beïnvloed door mensen. De mensen die het meeste invloed hebben, zijn je ouders, je partner en je kinderen. Ze behoren tot je primaire groep, tot de meest directe leefomgeving. Verder is de invloed belangrijk van je vrienden, vriendinnen, zussen, broers, grootouders, huisgenoten en studievrienden. Hoe belangrijker bepaalde mensen voor je zijn, hoe meer je je op hen zult richten. Je neemt van hen van alles aan of over. Hun mening over jou is belangrijk. Vinden ze je lui, dom of onhandig, dan zul je je daarnaar gedragen. (In een andere omgeving kun je ontdekken dat je niet lui, dom of onhandig wordt gevonden.)

Je stemt je gedrag dus af op de verwachtingen en het gedrag van andere mensen. Kun je het goed met hen vinden, waarderen ze jou, dan zal de omgang soepel verlopen. Andere mensen fungeren ook vaak als imitatiemodel. We nemen bewust en onbewust gedrag van hen over.

Imitatiemodel**INTERMEZZO 1.2**

Spiegelneuronen

Imiteren lukt ons dankzij onze hersenen. Wanneer we iemand een borrelnootje zien pakken, reageren de zogenoemde spiegelneuronen in onze (voor)hersenen. Het lijkt alsof we zelf ook dat nootje eten. Het gedrag van de ander wordt als het ware gespiegeld bij ons. Als je mensen elkaar op een film ziet kussen, lijkt het wel of je zelf gekust wordt.

Door onze spiegelneuronen kunnen we niet alleen imiteren, maar ook empathisch zijn, ons inleven in de ander. We kunnen meevoelen, meedenken, meedoen. We worden 'besmet' met sterke emoties: 'zien huilen doet huilen'.

Identificatiemodellen

Vooraf onze ouders zijn krachtige imitatiemodellen. Maar ook van zusjes en broertjes nemen we van alles over: van het omgooien van de gebouwde toren, het zeggen van vieze woorden, het klimmen in bomen, tot het opmaken van je ogen en het verzorgen van je haar. Leerkrachten op school worden vanaf de kleutertijd in ons leven belangrijk. We imiteren ze niet alleen, we identificeren, vereenzelvigen ons vaak met hen. Het zijn identificatiemodellen. En later in je leven kunnen leeftijdsgenoten, burens, collega's en vrienden belangrijke imitatie- en identificatiemodellen zijn.

Werksituatie

Een bijzondere sociale situatie is de werksituatie. Op je werk heb je ander contact met mensen dan in je privésituatie. Vaak is dat contact formeler of functioneler. Je ontmoet mensen dan in bepaalde rollen. Rollen zijn gekoppeld aan de positie, de plaats die je inneemt in de organisatie. Als je directeur bent, verwacht men van jou een ander (rol)gedrag dan wanneer je collega of ondergeschikte bent. Als je fysiotherapeut bent, mag je mensen aanraken, maar dit wordt niet van de directeur verwacht. Van de kok wordt niet verwacht dat hij eens een dag geen zin heeft om te koken. Werk kan stress opleveren, maar ook in behoeften voorzien. Sommige mensen zoeken werk dat hun een hoge status geeft. Anderen zoeken waardering of erkenning van andere mensen voor hun capaciteiten. Weer andere mensen zoeken werk dat ze in contact brengt met andere mensen (sociale behoeften). Veel mensen ontlenen hun eigen identiteit aan hun werksituatie. Als werk om de een of andere reden wegvalt, kan dat leiden tot persoonlijke problemen.

Culturele en spirituele factoren

Vanaf onze kindertijd krijgen we te maken met opvattingen, waarden en normen die eigen zijn aan de Nederlandse samenleving. Zo vindt de Nederlander eerlijkheid heel belangrijk en roept hij vaak: 'Doe maar gewoon.' We leren allerlei omgangsregels, die in onze cultuur wenselijk zijn.

Nederlanders gaan anders met elkaar om dan bijvoorbeeld Marokkanen. Marokkaanse mannen staan dichter bij elkaar, omarmen elkaar en zoenen elkaar. Nederlandse mannen bewaren meer afstand en geven elkaar bij de begroeting een hand. Zo zijn er vele verschillen te signaleren in gedrag tussen mensen van verschillende landen of culturen. Binnen een cultuur kunnen verschillende subculturen bestaan. Denk in dit verband bijvoorbeeld aan Italianen, zigeuners, Surinaamse vrouwen, jehova's of moslims in Nederland. Voorts kun je denken aan de verschillen tussen mensen die in een grote stad wonen en de mensen die op het platteland wonen en werken. Ook zijn er verschillende jeugdculturen.

Ook tussen subculturen van allochtone mensen kunnen er grote verschillen bestaan in gebruiken, gewoonten en gedragingen. Een meisje dat opgroeit bij fundamentalistisch-islamitische ouders in een kleine stad wordt aan heel andere invloeden blootgesteld dan een even oud meisje dat opgroeit bij ouders die in Amsterdam aan het 'vrije' leven meedoen.

Naast maatschappelijke culturen onderscheiden we organisatieculturen. Iedere organisatie heeft een specifieke cultuur. In sommige instellingen of bedrijven moet je snel en klantgericht werken en word je regelmatig beoordeeld op je prestaties. In andere bedrijven moet je langzamer werken en vooral op de procedures letten. In weer andere bedrijven moet je heel 'sociaal' zijn. Wanneer je binnen een organisatie gaat werken, word je snel duidelijk gemaakt welke regels er zijn en welke waarden belangrijk zijn (culturele factoren worden verder uitgewerkt in paragraaf 7.3 en hoofdstuk 13).

Ten slotte staan we kort stil bij spirituele factoren. Mensen kunnen in hun gedrag sterk beïnvloed worden door hun geloofsovertuiging. Mensen geloven in één God (Jahweh, Allah) of zij geloven in meerdere goden. Geesten, duivels en natuurkrachten kunnen mensen 'bezitten'. Soms geloven mensen in sterke mate dat de stand van de planeten invloed heeft op hun bestaan (astrologie). Je kunt vatbaar zijn voor bepaalde beïnvloeding omdat je bijgelovig bent. Zo zijn heel veel Albanezen rond de eeuwwisseling hun spaargeld kwijtgeraakt bij 'piramidespelen'.

Spirituele factoren

Het aanhangen van een bepaald geloof of een levensovertuiging kan bijvoorbeeld gevolgen hebben voor je voedingsgewoonten of je gedrag in je vrije tijd. Azim kan bijvoorbeeld als moslim nooit samen met zijn collega's een frikadel gaan eten en de christelijke Dirk wil nooit sporten op zondag. Spirituele factoren zijn moeilijk te scheiden van sociale en culturele factoren. Denk aan de omgangsregels voor mannen en vrouwen bij de moslims. En: ga je niet sporten op zondag vanwege je eigen religieuze overtuiging, of doe je dat omdat je sociale afkeuring van de gemeenschap vreest?

Fysische en geografische factoren

Voorbeelden van *fysische* factoren die je gedrag beïnvloeden, zijn het jaargetijde en het klimaat (fysisch is afgeleid van fysica of natuurkunde; *fysiek* betekent lichamelijk). Op een zonnige dag zie je ineens veel meer mensen buiten wandelen en fietsen. Je trekt vrolijk gekleurde kleren aan en je merkt dat je humeur verbetert. Sommige mensen hebben elk najaar last van depressieve buien. In het noorden van Noorwegen zou je daar 's winters meer last van kunnen hebben, omdat er weinig zonlicht is overdag. Je moet echter wel aanleg hebben voor depressiviteit.

Het ritme van veel Noren raakt ook 's zomers regelmatig verstoord. Er is dan een overmaat aan licht, waardoor de mensen langer buiten blijven, laat

eten en ook laat naar bed gaan. Het klimaat beïnvloedt allerlei zaken, zoals woningbouw en kleding. In poolstreken lopen mensen altijd warm gekleed rond. Wanneer mensen in een land wonen waar regelmatig overstromingen zijn, bouwen ze houten paalwoningen om in te leven.

De hiervoor genoemde factoren kunnen *gelijktijdig* van invloed zijn op gedrag van mensen. We zullen dit verduidelijken met een voorbeeld (zie casus 1.2).

CASUS 1.2

Werken in Frankrijk

Maaïke is 28 jaar. Ze heeft jarenlang in de gezondheidszorg gewerkt en heeft sterk de behoefte nu eens iets heel anders te gaan doen. Ze zegt haar baan op en trekt met een vriend naar Frankrijk. Daar helpt ze in het najaar mee om wintersportactiviteiten te organiseren. Ze helpt enthousiast mee aan de planning en uitvoering van verschillende sportieve activiteiten, bijvoorbeeld snowboarden. Ze moet in het chalet ook vaak koken voor de toeristen, dus laat ze haar vriendinnen kookrecepten opsturen. De hele winter heeft ze het erg naar haar zin. Omdat ze heel sportief, belangstellend en gezellig is, kan ze ook met de lastiger toeristen goed omgaan. Toch krijgt ze in het voorjaar wat gevoelens van onvrede. Heeft ze heimwee? Voelt ze zich wat eenzaam omdat haar

vriend is verhuisd? Is ze nog verliefd op hem?

Hoewel ze goed Frans heeft leren spreken, wordt ze weinig betrokken bij de gesprekken die Fransen met elkaar voeren. Haar uitnodiging om samen met de andere snowboardinstructeurs te gaan stappen wordt vriendelijk maar heel beslist afgeslagen door haar Franse collega's. Doet ze iets verkeerd, vraagt ze zichzelf af.

Ze brengt haar zomervakantie in Nederland door en geniet erg van haar familie en vriendinnen. In het najaar wil ze graag terug naar de Franse Alpen. Toch houdt ze het na twee jaar voor gezien. Migraine en een nare knieblesure zijn de aanleiding om te stoppen met de wintersportactiviteiten. Ze verhuist weer naar Nederland en gaat in een opvangcentrum werken.

TUSSENVRAAG 1.2

- Welke lichamelijke factoren spelen een rol in casus 1.2?
- Ga in op de rol van fysische en geografische factoren.
- Welke psychische en sociale factoren maken Maaïke geschikt voor het werken in Frankrijk?
- Verklaar ook met behulp van deze factoren haar terugkeer naar Nederland.
- Zijn er ook culturele factoren die het gedrag van Maaïke beïnvloeden?

Psychologische inzichten kunnen het leven aangenamer maken. Mensen ergeren zich bijvoorbeeld vaak aan het lang rood blijven van stoplichten. Je kunt deze ergernis of boosheid verminderen door een wachttijdvoorspeller te installeren bij het stoplicht. Mensen krijgen dan het gevoel dat ze meer controle hebben over de situatie. Bovendien leidt dit tot ertoe dat ze veel minder door rood rijden.

Je gedrag wordt bewust en onbewust beïnvloed door mensen en groepen (sociale beïnvloeding), maar ook door geuren, geluiden, verkeersborden en tal van andere prikkels. Er is sprake van een wisselwerking tussen jou en je omgeving, je bent een 'open systeem'. Je reageert vaak niet passief op de beïnvloeding van buiten, je verwerkt de informatie actief en je beïnvloedt op jouw beurt ook weer jouw omgeving, de mensen om je heen.

Samenvatting

-
- ▶ Psychologen bestuderen het gedrag van individuele mensen.
  - ▶ Gedrag bestaat uit handelingen die waarneembaar zijn voor andere mensen en voor jezelf. Ook is er 'innerlijk' gedrag, dat niet direct zichtbaar is.
  - ▶ Sommige gedragingen zijn bewust, andere zijn reflexmatig of onbewust bepaald.
  - ▶ Veel gedragingen hebben een erfelijke of aangeboren basis. Hoeveel procent van het gedrag erfelijk is en hoeveel is aangeleerd, valt niet met zekerheid vast te stellen.
  - ▶ De sociale en culturele omgeving bepalen in grote mate welk gedrag kinderen wordt aangeleerd. Behalve sociale en culturele invloeden onderscheiden we lichamelijke-, psychische- en spirituele invloeden. Ten slotte wordt gedrag ook in zekere mate beïnvloed door fysische (natuurkundige) en geografische factoren.
-

Eindvragen

1

1.1 Een gen voor criminaliteit?

Mick en Mark vielen op de kleuterschool al op door hun impulsieve, hyperactieve gedrag. Later bleken ze nog meer overeenkomsten te hebben. Beide jongens waren technisch ingesteld. Maar verbaal waren ze niet zo intelligent. Ook sociaal functioneerden ze niet zo goed. Ze beschikten absoluut niet over empathie (invoelend vermogen).

Mick probeerde alles uit: stelen, vechten, drinken en drugs. Hij kwam al jong met de politie in aanraking. Als volwassene leefde hij lang aan de rand van de samenleving. Marks leven verliep heel anders. Dankzij de stimulans van zijn ouders leefde hij zich uit in sport. Na zijn tienerjaren koos hij vooral de avontuurlijke sporten, zoals bergbeklimmen en deltavliegen. Op dit moment helpt hij in Cambodja bij het opruimen van landmijnen.

- a Zie je aangeboren (erfelijke) factoren die een rol spelen bij het gedrag van beide jongens op kleuterleeftijd?
- b Welke sociale omgevingsfactoren veroorzaken de verschillen tussen de jongens?
- c Welke culturele factoren kunnen een rol spelen?

1.2 Reizen met kamelen

Arita Baaijens is bezeten van woestijnen en kamelen. In 1990 gaf zij haar baan op als milieubioloog. Sindsdien trekt ze in de winter met haar kamelen door Egypte of Soedan.

In de Arabische wereld is het niet gebruikelijk om als vrouw alleen te reizen. Als een mannelijke reisgenoot haar vergezelt, voelt ze zich meer beschermd tegen wantrouwende blikken en vooral beter beschermd tegen dieven. Via stamhoofden regelt ze meestal een geschikte mannelijke begeleider.

- a Kun je verklaren waarom ze deze reizen maakt?
- b Wat kan het effect zijn van fysische en geografische factoren op haar gedrag? Geef eens een voorbeeld.
- c Wat heb je voor eigenschappen (persoonlijkheid) nodig om in zo'n wereld te kunnen leven?

1.3 Cultuurschok

Bij deze vraag zijn veel antwoorden goed. Je mag gerust je fantasie gebruiken.

Onderzoek het verschijnsel cultuurschok. Ga voor jezelf na wanneer je echt zou schrikken van gewoonten in een ander land. Zou je, net als Jos en Tom, geschokt zijn wanneer je Chinezen op de grond ziet spugen in de trein? Of zou je geschokt zijn als je mensen mieren ziet eten? Of...

Wat is een cultuurschok? Zoek informatie op internet. Welke cultuurschok ervaren mensen die lang in het buitenland reizen of werken?

Je kunt mensen interviewen over hun ervaringen in het buitenland. Denk bijvoorbeeld aan ontwikkelingswerk of lang verblijf in Afrika of Azië. Als je gaat interviewen, maak dan van tevoren een vragenlijst!